

О.Б.Головко*

ОСТАННІЙ ПОХІД КНЯЗЯ РОМАНА МСТИСЛАВИЧА У ДЖЕРЕЛАХ ТА ІСТОРИЧНІЙ ДУМЦІ

Розглядаються джерела та аналізується література з історії останнього походу Романа Мстиславича у червні 1205 р. під польське місто Завихост. Автор висловлює сумнів щодо популярної в історіографії версії, нібито тоді галицько-волинський князь планував здійснити виправу до Саксонії, і вважає, що Роман Мстиславич вступив у конфлікт між польськими князями Владиславом Лясконогим (Тонконогим) та Лешком Бялим (Білим). У статті доводиться, що Роман Мстиславич міг загинути під час пошуку зручної переправи через Віслу, коли він та його невеличкий загін несподівано наразилися на польське військо. Наводяться аргументи щодо вірогідного місця поховання тіла галицько-волинського володаря на території князівської резиденції в родинній церкві св.Пантелеймона біля Галича.

1205 р. увагу князя Романа Мстиславича у черговий раз привернула Польща. У червні того року галицько-волинський князь здійснив похід проти малопольського князя Лешка Бялого (Білого) та його брата – мазовецького князя Конрада. Під час цієї виправи, біля міста Завихост, на березі ріки Вісли князь Роман загинув. Історія останнього походу Романа Мстиславича вже давно цікавить учених, проте і досі з питань його мети, причин, перебігу, обставин загибелі князя серед науковців точиться дискусія. Саме ця обставина, а також поява останнім часом нових праць із даної теми¹ спонукали автора цих рядків, який раніше вже висловлював своє бачення перебігу червневого 1205 р. походу князя Романа² знову звернутися до розгляду однієї з найбільш цікавих подій міжнародного життя Центрально-Східної Європи початку XIII ст.

Основне джерело з історії Польщі цих часів – хроніка Вінцентія Кадлубека – не зберегло відомостей про похід Романа Мстиславича під Завихост, хоча дослідники вважають, що краківський єпископ, безумовно, знав про нього і на його трактування взаємин Русі і Польщі та ставлення до князя Романа Мстиславича суттєво вплинули саме події літа 1205 р.³

Свого часу відомий дослідник і видавець польських середньовічних джерел А.Бельовській висловився на користь того, що докладне повідомлення про загибель Романа під Завихостом у 1205 р., яке міститься у «Краківському капітульному рочнику», належить саме перу Вінцентія Кадлубека⁴. Так, у пам'ятці повідомляється: «Романа, наймогутнішого князя рутенів, який піднявся у своїй гордині і похвалявся безмежно великим за чисельністю військом, синами князя Казимира Лешком та Конрадом за допомогою Всевишнього, який своїми чеснотами підтримує тих, хто стоїть високо, могутніх трощить, а повалених піднімає, у битві біля Завихоста було вбито. Тоді ж за допомогою Всевишнього навіть у небагатьох, які залишились у війську означених князів, яке через величезну втому та рани поверталось додому, хоробрість настільки збільшилася, що коли вони сміливо напали на незліченні фаланги Романа, який підступно вирішив погубити Польщу, то примусили до втечі двадцять одну тисячу воїнів. Після нечуваної різанини ріка Вісла переповнилася кров'ю і вийшла з берегів, вода в ній стала червоною і була в ній велика кількість трупів воїнів, які пали від руки переможців – поляків» («Romanus fortissimus princeps Ruthenorum

* Головко Олександр Борисович – д-р іст. наук, головний консультант депутатської фракції Верховної Ради України.

E-mail: ogolovko@rada.gov.ua

elevatur in superbiam et exaltans se in infinita multitudine sui exercitus numerosi a Lezstcone et Cunrado filiis ducis Kazimiri, cooperante omnipotentis auxilio, qui propria virtute sublimium colla calcatur, qui forcia frangit et elisa erigit, in Zauichost est in prelio interfectus. Tunc enim adeo superni opitulantis fortitudo affuit quamquam paucissimis, qui residui de paucis exercibus dictorum ducum iam ad propria redeuntibus pro sui lassitudine remancerant, ut cum retroversi infinitas phalanges prefati Romani, dolosi et fraudulenter excidium Polonie procurantis, audaci congressu impeterent, unus mille et duo decem milia fugaverunt. Insuper cedis valitudinem inauditam fuit protestata et exundans cruoris effusio in flumine Vizla, tunc unda ibidem nativo colore in rubrum commutante et innumerosa cadaverum ibidem in Polonorum victricis dextera cadencim multitudo»⁵.

У хроніці Дзежви, фрагмент якої, де вміщено інформацію про події під Завихостом 1205 р., зберігся у «Краківському францисканському рочнику», ідеться: «У цей же час Роман, могутніший князь рутенів, зібрав величезне військо і князю Лешку відмовляється платити данину, нахабно виступає проти його влади і несподівано вступає в польські землі. Коли про це почув Лешко, він з невеликим загоном воїнів прямує під Завихост, де захоплює, розбиває і перемагає. Рутени, що спочатку вели себе самонадіяно, були ранені та вбиті, інші знайшли спасіння у втечі» («Illo quoque in tempore Romanus potentissimus princeps Ruthenorum, congregato magne numerositatis exercitu, duci Lestkoni tributo denegat, audacter se opponit, potenti manu Polonie metas aggreditur insperate. Quod cum auribus Lestkonis insonuit, illico cum paucis sibi occurrit in Zawichost, occupat, irrui et trucidat. Quod Rutheni cernentes, qui primum pompaticè venerant, vulneratis occisisque quam plurimis, confusi reliqui fuge presidium iniinere»⁶. У цьому повідомленні конкретно у порівнянні з першою пам'яткою додана інформація про небажання галицько-волинського князя Романа платити нащадкам Казимира II Справедливого данину.

Аналогічне повідомлення є у більш пізній «Великопольській хроніці», в якій додається про те, що чимало «рутенів» під час зіткнення з поляками потонуло у Віслі та про загибель Романа на полі битви: «У цей час Роман, могутніший князь рутенів, відмовився сплачувати данину князю Лешку, сміливо виступає проти його влади й, зібравши велике військо, із сильним загоном вступає до польських земель. Коли про це довідався Лешко, він зібрав невеликий загін воїнів та поспішив назустріч (Роману – О.Г.), де напав на нього, захопив і переміг. Чимало рутенів, які самонадіяно прийшли сюди, були поранені, дуже багато з них разом із Романом були вбиті, а інші, побачивши все це, стали шукати спасіння у втечі, причому більшість із них закінчили життя у річці Віслі. Отже, Роман, забувши про чисельні благодіяння, які йому зробили Казимир і його син Лешко, насмілювався напасти на своїх братів, але, отримавши удар мечем, випустив дух на полі битви. І це був рік від народження Христа 1205» («Illo quoque in tempore Romanus potentissimus princeps Ruthenorum sepe dictus duci Lestkoni tributo denegat audaciterque suo imperio se opponit ac congregato mango numerositatis exercitu manu potenti metas Polonie aggreditur insperate. Quod dum auribus Lestkonis perstrepuerit, illico paucorum paucis armatorum congregacione facta in Zawichost sibi occurrit, in eumque irrui, occupant et prosternunt. Quod Rutheni cernentes qui primo pompaticè venerant, vulnerati et occisi quam plurimi cum duce suo Romano mortui ceciderunt, reliqui fuge presidium inire in qua fuga multi in Wysla fluvio vitam miserabiliter terminarunt. Sic Romanus qui oblitus beneficium per Kazimirum et Lestkonem filium eius sibi quam pluries impensis, fraters suos impugnare presumpsit, a gladio corruens in loco certaminis expiravit. Et hoc anno Domini MCCV»⁷.

Більшість польських анналів («рочників») обмежилися досить короткими звітками про смерть Романа. Так, наприклад, у «Короткому рочнику» повідом-

лялось: «Роман, найхоробріший князь рутенів, зі своїм військом від рук братів Лешка і Конрада, синів Казимира, загинув під Завихостом» («Romanus fortissimus princeps Ruthenorum cum exercitibus suis a Lestcone et Conrado fratribus filiis Kazimiri in Zauichost interemptus est»)⁸. Близький за змістом текст розміщено у «Краківському рочнику»: «Роман, князь рутенів, загинув разом зі своїм військом під Завихостом» («Romanus dux Ruthenorum occisus est cum exercitu suo in Zavichost»)⁹.

Відомості «Рочника Траскі», «Малопольського рочника» та «Краківського календаря», де також розповідається про події під Завихостом 1205 р., дають змогу встановити дату загибелі Романа, яка припала на день католицьких святих Гервасія і Протасія (19 червня). «Роман, князь рутенів, – повідомляє перше з джерел, – зі своїм військом загинув під Завихостом на свято мучеників Гервасія і Протасія» («Romanus Ruthenorum princeps cum exercitu suo in Zavichost in festo Gervasii et Prothasii martirum»)¹⁰. У «Малопольському рочнику» записано: «1205. Роман, могутніший князь рутенів, зі своїм військом був знищений Лешком під Завихостом у свято Гервасія і Протасія» («1205. Romanus fortissimos princeps Ruthenorum cum exercitibus suis a Leskone occiditur in Zawichost in festo Gervasii et Prothasii»)¹¹. У «Краківському календарі» йдеться: «У тринадцяти календи [липня, у свято] мучеників Гервасія та Протасія, 1205 [рік] Лешко і Конрад, князі поляків, перемогли Романа та велике військо рутенів біля Завихоста» («XIII Kal. Gervasii et Prothesii martyrum, M^o ducentesimo quinto Lestco et Cunradus Polonorum duces vicunt Romanum et maximum exercitum Ruthenorum circa Zavichost»)¹². 13 календи липня відповідають 19 червня¹³.

У «Каталозі краківських єпископів» (був написаний у першій половині XV ст. і зберігся у рукопису XVI ст.) після розповіді про зіткнення війська «князя рутенів» Романа з «князями краківськими та сандомирськими» Лешком і Конрадом на річці Вісла повідомляється: «Той же князь Роман у тринадцяти календи липня був убитий, у десяти календи червня похований у Сандомирі та після викупу був викопаний і переданий рутенам» («Idem Romanus dux tredecimo Kalendas Iulii occisus, decima Iunii Sandomirie sepelitur et exhumatus Ruthenis pro captiuis omnibus redditur»)¹⁴. Отже, у цьому джерелі повідомляється не тільки про час смерті галицько-волинського князя, а і наводиться дата поховання Романа у Сандомирі, а також інформація про ексгумацію тіла князя і передачу його після викупу русинам. Указівка «decima Iunii» однозначно є опискою авторів каталогу, оскільки має бути «decima Iulii», тобто 22 червня. На цю обставину справедливо звернув увагу видавець пам'ятки Й.Шиманський¹⁵.

У деяких джерелах дата загибелі Романа вказана помилково. Так, у «Гурношльонському рочнику» зазначено 1196 р., а в «Куявському рочнику» – 1202 р.¹⁶ В останньому ще й хибно записано, що Роман загинув унаслідок зіткнення з якимсь князем Мешком (замість Лешка)¹⁷. Зазначимо, що польські аннали дають досить мало конкретної інформації про червневі події 1205 р. біля міста Завихост.

До згаданого слід додати, що під 1205 р. у синодику бенедиктинського монастиря св.Петра в Ерфурті повідомляється про смерть «короля Русі Романа», а далі йдеться, що «у 13 календи липня (тобто 19 червня – О.Г.) Роман, король Русі, дав нам 30 марок» («XIII Kal. Iulii Romanus, Rex Ruthenorum, hic dedit nobis XXX marcas»)¹⁸. Збіг точної дати смерті у синодику та у зазначених польських джерелах незаперечно свідчить, що у першому джерелі також ідеться про галицько-волинського князя Романа Мстиславича.

Про виправу Романа можна прочитати в повідомленні французької хроніки цистерціанського монаха Альбріка¹⁹, яку автор почав писати у 1232 р. в абатстві Тріумфонтіум («Трьох джерел») у провінції Шалон на річці Марні. У хроніці події всесвітньої історії викладені від «створення світу» до 1241 р. Тут є інфор-

мація про подорож до монголів у 1246 р. Джованні Пано Карпіні, що дає підстави думати про знайомство французького цистерціанця з мандрівником. Інформацію про Східну Європу для своєї праці Альбрік значною мірою одержав від папського легата кардинала Якова з Пренеста, який у 1240-х рр. відвідував Угорщину. Помер хроніст після 1252 р.

Під 1205 р. Альбрік розповідає про похід Романа: «Король Русі на ім'я Роман від своїх земель вирушив, через Польщу прямував до Саксонії і, як удаваний християнин, прагнув зруйнувати храми, але два брати Лешек і Конрад над рікою Віслою за повелінням Господа його поразили та вбили і всіх, хто до нього приєднався, або були розігнані, або їх знищили» («Rex Russie, Romanus nomine, a finibus suis egressus et per Poloniam transire volens Saxoniam, et ecclesias destruere volens sicut falsus christianus, a duobus fratribus Poloniae ducibus Listet et Conrado super Wisselam fluvium Dei iudicio percutitur et occiditur, et omnes quos secum aggregaverat aut disperguntur aut interficiuntur») ²⁰.

Розповідаючи про смерть Лешка, яка сталася через двадцять два роки після цього (1227 р.), французький хроніст знову згадує про перемогу краківського князя і його брата над Романом, але, що дуже важливо, обставин цієї перемоги не повідомляє: «Колись Лешко разом зі своїм братом короля Русії на ім'я Роман блискуче переміг» («Qui Listet cum fratre suo Conrado de rege Russie, Romane nomine, quondam nobiliter triumphaverat») ²¹.

Повертаючись до першої інформації Альбріка, треба відзначити, що загалом вона несе досить тенденційне навантаження. Давньоруський князь зображується в ній як «удаваний християнин» (*falsus christianus*), якому приписується прагнення здійснити найтяжчий злочин – руйнацію християнських храмів. Створюється враження, що матеріал про конфлікт Романа з польськими князями у хроніці вторинний, що він виник під сильним впливом якогось протографа, вірогідно польського походження. І тут слід відзначити, що у хроніці трапляються ще повідомлення з польської історії XIII ст. ²², що є аргументом на користь можливого використання Альбріком сучасних йому польських середньовічних пам'яток, зокрема рочників.

Про обставини походу 1205 р. інформує Суздальський літопис: «Иде Роман Галичський на ляхы и взя 2 города лядская и ставше же немц на Вислоу рекою и отгеха сам в мале дружине от полку своего. Ляхове же наехавше убиха и, дружину около его извиха, приехавше галичане, взяша князя своего мртва, несомша в Галич» ²³. Приблизно узимку 1206–1207 рр., під час зустрічі з удовою Романа – Анною, князь Лешко, як про це розповідає Галицько-Волинський літопис, заявив, що він не знає причин, що призвели до його війни з Романом і висловив припущення про підступні дії якогось «Володислава», які й спричинили спалах конфлікту з галицько-волинським князем («Лестко не помяну вражды, но с великою честью прия ятровь свою и детяте, сожаливъси и рече: «Яко дьявол есть воверг вражду сию меж нами, бе бо Володислав лестя меж има и зазор имея любви его» ²⁴).

Загибель Романа Мстиславича по-різному сприймалася в Русі і Польщі. Для Русі вона стала справжньою катастрофою, початком нового витка численних і тривалих суспільних катаклізмів та конфліктів, посилення кризи у державно-політичному житті східнослов'янських князівств. Найбільш драматичним було те, що ця смуга негараздів у руському суспільному житті триватиме декілька десятиліть, і все це відбуватиметься напередодні масштабного вторгнення військ монгольських ханів у Східну та Центральну Європу. Своєю чергою, останній похід галицько-волинського князя викликав шок у різних верствах польського суспільства. М.Грушевський із цього приводу відзначав: «Роман вибрався був на Польщу з дуже серйозними замірами, і його несподівана смерть увільнила Польщу від великого страху, відти таке сильне вражіння від смерті сього руського в Польщі» ²⁵. Тут раптова смерть князя Романа сприймалася як справжнє диво.

Тож не випадково саме в Польщі ці події одразу ж почали обростати різного роду епічними розповідями, що ми перш за все спостерігаємо в текстах рочників і хронік (наприклад, Дзежви і Великопольській). Під впливом легендарних описів загибелі Романа в епістолярних творах середньовічних хроністів з'являлося все більше і більше подробиць про «славу битву» під Завихостом²⁶.

Досить докладно про похід Романа Мстиславича розповів видатний польський хроніст XV ст. Ян Длугош, на думку якого, причини загострення стосунків Романа з Лешком були пов'язані з претензіями руського князя на Люблінську землю, яку він хотів отримати як відшкодування за втрати, що їх Роман зазнав під час битви на річці Мозгаві в 1195 р. За свідченням Яна Длугоша, напередодні походу у Романа Мстиславича виник конфлікт із володимирським єпископом, від якого князь хотів отримати благословення на виправу проти поляків. Ян Длугош пише про місячну облогу Романом міста Любліна, збирання краківськими князями Лешком і Конрадом біля Сандомира війська проти руських полків і про розгром останніх під Завихостом²⁷.

В основу розповіді Я.Длугоша покладено більш ранні свідчення польських хронік і рочників, які в нього набули почасти фантастичного і гостро тенденційного щодо Русі характеру, а також якихось руських літописів. Авторитетний дослідник хроніки Яна Длугоша А.Семкович уважав, що середньовічний історик мав можливість черпати додаткову інформацію з джерел, які не збереглися. Тому цілком вірогідним виглядає історія про конфлікт Романа з володимирським єпископом, розповідь про територіальні претензії галицького князя щодо польських земель. Проте польський дослідник визнає, що дуже важко зрозуміти, що Я.Длугош узяв із ранніх джерел, а що вигадав сам²⁸. Окрім докладного опису «битви», хроніст ще тричі згадував про смерть Романа²⁹.

Аналогічно до праці Яна Длугоша події 1205 р. висвітлюються і у хроніці Мацея Стрийковського, який «перемозі» поляків присвятив цілу оду³⁰. Інші пізньосередньовічні історіографи Польщі та Східної Європи про виправу Романа Мстиславича в Польщу також розповідали під впливом хроніки Я.Длугоша³¹.

Обставини походу галицьких та волинських полків на чолі з Романом у Польщу викликали чимало запитань у дослідників. Перш за все в польській історіографії, яка розглядає польсько-руські відносини початку XIII ст. під впливом польських середньовічних хронік і рочників (особливо творів Я.Длугоша і М.Стрийковського), часто порушується питання, як так могло статися, що Роман розпочав війну проти своїх найближчих родичів, з якими у нього – як із Лешком і Конрадом, так і з їхнім батьком Казимиром – завжди були добрі, союзницькі відносини³². Однак діяльність князя Романа Мстиславича слід розглядати не у контексті розвитку родинних династичних зв'язків, а виходячи з його намагань зміцнити позиції власної держави, поширивши її вплив на сусідні країни.

Безпосередні обставини походу галицько-волинського війська в Польщу й загибелі 19 червня 1205 р. Романа Мстиславича залишаються нез'ясованими. Так, у спеціальній літературі поширені версії походу, які значною мірою ґрунтуються на недостовірних або неперевіренних свідченнях пізньосередньовічних пам'яток, перш за все хронік Я.Длугоша та М.Стрийковського, де наводяться легендарні «подробіці» останньої виправи галицько-волинського володаря.

Так, російський історик XVIII ст. В.Татищев пише про захоплення військом Романа Мстиславича польських міст в околицях Любліна, перехід русичів до Сандомира, де розпочалися переговори з послами Лешка. Після цих перемовин Роман своєю чергою відправив власних посланців до польського князя. За тиждень галицько-волинський державець, котрий чекав повернення послів, у супроводі невеликого загону вирушив на лови. Коли князь їхав відкритим полем, на нього з лісу напали поляки, з якими загін Романа довго бився. Коли ж на до-

помогу підійшли головні руські сили, то було вже пізно – важко поранений списом Роман за деякий час помер. Говорячи про саме бойове зіткнення, історик звертає увагу, що після підходу основного руського війська поляки не могли чинити опір – невелика частина їх врятувалася втечею, а більшість загинула³³.

Класик російської історіографії XIX ст. М.Карамзін писав про те, що Роман захопив у Сandomirській землі два міста, потім вступив у переговори з Лешком, який став краківським князем. У ході перетрактацій Роман вимагав від поляків Люблінську землю, вступив у переговори з папою Інокентієм III, а згодом, відновивши війну з поляками, загинув у нерівній битві на Віслі, коли, від'їхавши від свого війська, наразився на ворога. У коментарі російський історик зазначає, що в основі його викладу історії походу Романа лежать дані Я.Длугоша³⁴.

Російський історик середини XIX ст. С.Соловйов та український історик першої половини XX ст. М.Жордуба фактично повторюють версію В.Татищева – під час виправи Роман дійшов із військом до Завихоста, де уклав перемир'я з Лешком, після чого вирішив зайнятися полюванням, під час якого і загинув, наразившись на загін польського війська³⁵. Аналогічне трактування походу можна зустріти і у праці російського вченого другої половини XX ст. Б.Рибакова, який пише, що князь Роман загинув під час ловів, коли, відірвавшись від своєї дружини, натрапив на загін поляків і у цій сутичці був убитий³⁶.

У такому ж плані перебіг подій червня 1205 р. передає автор великої статті про Романа Мстиславича І.Гуржій, проте цей учений вважає, що Роман під час походу до Польщі не воював з Лешком, а виступав на його боці³⁷. Цікавою є реконструкція подій червня 1205 р. Л.Войтовича, яку дослідник робить на підставі комплексного аналізу розповіді Лаврентіївського та Іпатіївського зводів, твору В.Татищева, польських хронік В.Кадлубека і Я.Длугоша – Роман ішов через Польщу до Саксонії як через союзну державу (на «саксонській» версії походу ми зупинимось нижче), але неузгодженість дій із польськими князями призвела до конфлікту галицько-волинського володаря з Лешком та його братом Конрадом. Під Завихостом розпочалися переговори, під час яких Роман поїхав на полювання і загинув, потрапивши у засідку³⁸.

Значно більш поширене інше уявлення про те, що князь загинув під час великої битви між малопольськими та галицько-волинськими полками, що відбулася на березі Вісли неподалік від польського міста Завихост. Австрійський історик Й.Енгель писав, що польські війська після перемоги під Завихостом переслідували рештки полків Романа аж до воріт Галича, проте ця версія, як безпідставна, була спростована ще Л.Дробою³⁹. Правда, останній, як і більшість представників польської історіографії, усе ж таки вважає, що 19 червня 1205 р. між військами Романа та Лешка відбулася велика битва⁴⁰. Про жорстоку поразку Романа у масштабному зіткненні з поляками можна прочитати також у працях представників інших історичних шкіл, починаючи від твору М.Карамзіна і завершуючи монографією з історії Русі XIII ст. відомого англійського історика XX ст. Дж.Феннела⁴¹.

Із кінця XIX ст. у науці поступово запанувала думка, згідно з якою князь Роман під час виправи у червні 1205 р. переслідував далекосяжну мету – прагнув утрутитися у конфлікт між двома германськими угрупованнями – Гогенштауфенів та Вельфів. Згідно з цією версією, галицький князь прагнув підтримати короля Філіпа Швабського проти герцога Оттона Брауншвейцького, сина саксонського герцога Генріха Лева (у 1209 р. Оттон стане імператором Священної Римської імперії германської нації Оттоном IV), союзником якого і був Лешко. Так, німецький автор Е.Вінкельман звернув увагу на те, що в конфлікті Філіпа Швабського й Оттона Брауншвейцького брали участь сусідні країни. Такий висновок було зроблено на підставі аналізу повідомлення від 1203 р. «Діань

єпископів гальберштадських», де серед учасників конфлікту у Центральній Європі згадуються, разом із чехами, якісь «варварські народи» («*barbaris nationi*»)⁴².

Пізніше польський історик церкви В.Абрахам відзначав, що інформація німецьких джерел указує на те, що «завихостська трагедія розігралася не на ґрунті прикордонних суперечок між Польщею і Руссю за Люблін, а на більш широкій основі – суперечки за імператорську корону у Німеччині». При цьому він посилався на звістку Альбріка, де йшлося про похід Романа «через Польщу» («*per Poloniam*»). Польський учений також уважав за можливе використати як додатковий аргумент зазначеного вище свідчення «Діянь єпископів гальберштадських» та ув'язував західну політику Романа з його переговорами з папою Іннокентієм III⁴³. Невдовзі розроблену В.Абрахамом саксонську версію цілковито підтримали українські дослідники С.Томашівський і М.Чубатий⁴⁴. Останній припустив, що князь Роман належав до табору Гогенштауфенів, у зв'язку з чим папські послани, які були союзниками Вельфів, під час переговорів із Романом не добилися від галицько-волинського володаря позитивної відповіді на свої пропозиції.

Щоб не повертатись більше до цієї теми, слід відзначити, що найбільш слабким елементом побудови В.Абрахама було використання «Діянь єпископів гальберштадських», оскільки у цьому творі не міститься жодних чітких свідчень, які можна було б коректно використати для доведення якихось контактів галицько-волинського князя з германськими володарями. Іншими словами, неможливо підтвердити, що інформація цього джерела від 1203 р. про якісь «варварські народи» («*barbaris nationi*») обов'язково стосується русів⁴⁵.

Попри те, що версія про похід Романа до Саксонії не була прийнята авторитетними істориками першої половини ХХ ст. М.Грушевським, С.Захоровським і Б.Влодарським⁴⁶, у подальшій історіографії вона продовжувала користуватися популярністю⁴⁷. Зокрема, саме такого погляду на участь Романа в конфлікті Вельфів і Гогенштауфенів дотримувався відомий фахівець з історії зовнішньої політики Русі В.Пашуто⁴⁸. У монографії «Нариси з історії Галицько-Волинської Русі» історик висловлює думку (без посилань на джерела), що польський князь Лешко тоді був союзником Вельфів. У книзі «Зовнішня політика Древньої Русі» вчений, не наводячи аргументів, пише про якийсь «план Романа», пов'язаний із захистом традиційних інтересів Русі в Помор'ї. Розвиваючи цю думку, Н.Щавелева пише, що князь Роман Мстиславич у 1205 р. хотів включитися у боротьбу за імперську корону в Німеччині, налагодити русько-поморські та русько-германські зв'язки. У цей час у Помор'я здійснили похід данський король Вальдемар II та великопольський князь Владислав Лясконогий. Останньому вдалося розсварити союзних Романа та Лешка, який був суперником великопольського князя у боротьбі за Краків. Владислав за допомогою Лешка Бялого не допустив Романа у Німеччину, щоб той не надав допомогу суперникові Вальдемара – імператорові Філіпові Швабському⁴⁹. Прихильник цієї ж концепції О.Назаренко вважає, що однієї наявності згадки про Саксонію у хроніці Альбріка вже достатньо для того, щоб не сумніватися щодо можливої спрямованості походу Романа Мстиславича 1205 р. саме в Німеччину⁵⁰. Д.Харді, докладно розглянувши обставини виправи галицько-волинського князя, висловлює погляд, що Роман, можливо, не прагнув іти в далеку Саксонію, проте хотів допомогти вирішенню німецького питання в Польщі, напавши тут на противника Фрідріха Гогенштауфена – князя Лешка⁵¹.

Більш ґрунтовно цю тему розглядає О.Майоров, який присвятив їй вивченню велике дослідження. На думку дослідника, чернець Альбрік був добре обізнаний із мотивами виступу Романа на захід, ця акція галицько-волинського володаря обумовлювалася його тісними зв'язками з потужними політичними угрупованнями у Німеччині та ситуацією у Центральній Європі. Відтак, фран-

цузький хроніст, робить висновок історик, мав у своєму розпорядженні таку інформацію про обставини походу, яка, можливо, на початку XIII ст. навіть була секретною⁵².

Таким чином, беручи до уваги викладені вище погляди різних істориків на події червня 1205 р., складається враження про грандіозні масштаби європейської політики Романа Мстиславича (особливо, якщо додати ще її візантійські, балканські та причорноморські вектори⁵³), хоча одразу відзначимо, що конкретна політична ситуація у Центрально-Східній Європі початку XIII ст. дозволяє думати, що такі уявлення про діяльність князя далекі від реальних. В.Нагірний, розглянувши історію походу Романа в контексті міжнародного життя Європи перших років XIII ст., навів низку вагомих аргументів щодо відсутності якоїсь мотивації для здійснення галицько-волинським володарем віддаленого від Русі походу у Центральну Європу⁵⁴. Утім концепція про прагнення Романа здійснити похід у Саксонію, враховуючи її особливу популярність серед істориків, потребує більш детального розгляду.

На нашу думку, великий інтерес дослідників до свідчень французького хроніста про Романа Мстиславича багато у чому спричинено «екзотичністю» для Русі джерела подібного походження. Порівняння ж відомостей польських рочників зі згаданою вище звісткою Альбріка показує їх схожість і за духом, і за змістом, хоча деякі польські повідомлення більші за обсягом (щоправда, у них відсутня інформація про Саксонію). Таке порівняння дає всі підстави зробити висновок, що текст французького хроніста було написано на підставі саме цих джерел. Відомості ж про Саксонію у праці Альбріка могли з'явитися під впливом сучасних подій, а саме активних зовнішньополітичних акцій у Центральній Європі середини XIII ст. сина князя Романа – Данила⁵⁵.

Ознайомлення з текстом хроніки підтверджує, що інформація про похід Романа є вставкою у вже підготовлений текст про події 1205 р. Розпочинається стаття інформацією про якогось віце-графа (віконта) Емеріка та його стосунки з королем Філіпом, потім розповідь про події у Західній Європі переривається доволі невеликим записом про виправу Романа (його наведено вище), а потому вміщено докладний опис подій на Балканах після захоплення Константинополя хрестоносцями⁵⁶. Фрагмент про Романа Мстиславича, як нам здається, був написаний і вставлений до хроніки Альбріком вірогідно у середині або у другій половині 1240-х рр. Причому таких вставок до пам'ятки Альбрік тоді зробив досить багато. До цього слід додати, що французький монах під час написання хроніки жваво цікавився сучасними подіями на Сході, особливо увагу приділяючи війнам, що їх вели народи Азії та Східної Європи з монгольськими військами («татарами»), на чолі яких, на думку хроніста, стояв міфічний «пресвітер Іоанн»⁵⁷.

В.Пшик відзначає, що в історіографії існують три головні версії щодо обставин походу Романа Мстиславича у червні 1205 р. Перша з них зводиться до того, що князь Роман хотів здійснити далекосяжну виправу в Німеччину. Згідно з другою, галицько-волинський князь був одним з учасників конфлікту між польськими князями. Третя визначає головною метою зовнішньополітичної акції Романа бажання заволодіти польським містом Люблін⁵⁸. Саме останньої версії і дотримується В.Пшик, який на її підтримку вважає за можливе використовувати свідчення Я.Длугоша⁵⁹. Не заперечуючи такий напрям наукового пошуку, необхідно відзначити важливість відпрацювання механізму жорсткого критичного аналізу тексту пізньої пам'ятки, якою є хроніка Яна Длугоша. Менш суперечлива конструкція дослідника, побудована на порівнянні політики Романа, Данила та Лева Даниловича щодо Сандомирської і Люблінської земель на протязі майже 100 років.

Про можливість потрібної систематизації думок дослідників щодо виправи Романа Мстиславича пише також В.Нагірний⁶⁰, а М.Бартницький думки вчених

із цього приводу поділяє на чотири групи, додавши версію про можливий вплив на події ситуації у Візантії⁶¹.

Як здається, друга і третя версії походу не суперечать, а доповнюють одна одну. Під час походу Роман хотів поширити свій контроль на найближчі до Волині польські землі, для чого і втрутився у конфлікт польських князів у Малій Польщі. Крім цього, історики, які дотримуються саксонської версії виправи Романа, нерідко також не заперечують наявності у нього конфлікту з польськими князями та визнають вірогідність бажання галицько-волинського володаря захопити землі у Сандомирсько-Люблінському регіоні.

Конфлікт між Казимировичами та Романом виник, як можна припускати з контексту джерел, з ініціативи галицького князя, що підтверджують слова Лешка Бялого під час зустрічі з удовою Романа – княгинею Анною – про те, що йому невідомі причини, які призвели до війни; тоді ж він висловив припущення про підступні дії якогось Володислава («...**е** **во** **Володислав** **лестя** **межи** **има**»⁶²). Більшість дослідників поділяють думку, що цим «Володиславом» був великопольський князь Владислав Лясконогий, син князя Мешка III Старого⁶³, який тоді прагнув на підставі засад сенйорату як старший у польській князівській родині контролювати Малу Польщу і Краків. І.Крип'якевич та О.Пріцак уважали, що згаданим у літописі «Владиславом» був галицький боярин Владислав Кормильчич, відомий із джерел початку XIII ст. як ворог Данила Романовича, проте така версія видається доволі штучною⁶⁴.

Г.Лябуда, розглядаючи проблему міжкнязівської боротьби у Польщі на початку XIII ст., відзначає, що джерела подають суперечливу інформацію щодо спадкоємця Мешка III Старого (помер 1202 р.) на краківському столі. О.Бальцер уважав, що цей стіл нетривалий час займав Владислав, а потім до Кракова прийшов Лешко⁶⁵. Г.Лябуда доводить, що Владислав князував у Кракові до зими 1205–1206 рр.⁶⁶

Нам остання версія також видається більш вірогідною. На користь поглядів Г.Лябуди, на нашу думку, деякою мірою свідчить і той факт, що після загибелі 19 червня 1205 р. тіло Романа вже 22 червня було поховане у Сандомирі (де воно й перебувало до моменту більш пізнього перенесення труни в Русь⁶⁷), тобто у столиці тодішніх володінь Лешка, під час зіткнення з воїнами якого руський князь і загинув. Із концепції Г.Лябуди випливає, що з приходом до влади у Кракові Владислава Ляскононого, сина Мешка III Старого, представника великопольської гілки Пястів, у Романа продовжували розвиватися нормальні добросусідські відносини з краківською адміністрацією.

На початку 1205 р. сандомирський князь Лешко та його брат – мазовецький князь Конрад – розпочали війну проти Владислава, щоб здобути краківський стіл. Вочевидь Владислав, опинившись у складній ситуації, попросив допомоги у Романа. Галицько-волинський князь оперативно відгукнувся на заклик Владислава, тим більше, що, імовірно, війна з Лешком та Конрадом була добрим приводом для реалізації намірів щодо посилення його позицій у Забужжі, а при доброму розкладі давала шанс приєднати до своїх володінь Люблінщину. Участь Романа в конфлікті Пястів пояснюється також тим, що галицький князь був зацікавлений у певному посиленні як противаги Лешку і Конраду саме Владислава Ляскононого – адже це давало йому реальну можливість і надалі впливати на розвиток ситуації в Польщі.

Загибель Романа призвела до зміцнення позицій Лешка та Конрада Казимировичів, а Лешко, вірогідно, уже на початку 1206 р. зайняв Краків⁶⁸. Припущення, що руський князь був ініціатором війни з Казимировичами, підтверджує факт відсутності дій у відповідь малопольських військ проти Південно-Західної Русі у перші місяці після смерті Романа Мстиславича.

Походу у Польщу передувала активна дипломатична діяльність володимирського двору. Відомо, що у боротьбі між нащадками Бели III Емеріком I (по-

мер 30 листопада 1204 р.) та Андрієм допомогу останньому надавав саме Роман Мстиславич. З Андрієм II, як угорським королем, князь Роман уклав угоду про взаємну допомогу та патронат над дітьми у випадку смерті когось із володарів⁶⁹. Оскільки попередник Андрія II на королівському троні Арпадів – син Емеріка Ласло (Владислав) III Дитя помер 7 травня 1205 р.⁷⁰, то можна припускати, що у другій половині травня – на початку червня 1205 р. і була підписана згадана угорсько-волинська угода, тобто коли Андрій II став законним володарем Угорського королівства.

Розгляд латиномовних джерел дає підстави вважати слушною думку українського дослідника М. Грушевського та польської дослідниці А. Вількевич-Вавжиньчикової, які відзначають тенденційність і декларативність відомостей про події 1205 р. у хроніці Альбріка і польських пам'ятках та наголошують на необхідності при розгляді цього сюжету зосередити головну увагу на аналізі повідомлень давньоруських літописів⁷¹.

Отже, для правильного розуміння подій під Завихостом необхідно звернутися до розповіді Суздальського літопису про обставини походу 1205 р.: «Иде Роман Галичский на ляхы и взя 2 города лядская и ставше же немү на Вислоу рекою и отъеха сам в мале дружинне от полку своего. Ляхове же наехавше убивша и, дружинү около его избивша, приехавше галичане, взяша князя своего мртва, несоша в Галич»⁷². Текст літопису прямо свідчить, що ніякої битви між головними силами галицько-волинського та малопольського військ не було, а сам князь загинув унаслідок бойового зіткнення його невеликої дружини з польським військом⁷³.

Б. Влодарський із цього приводу пише: «Переможець інших руських князів недооцінив суперника. Він віддалився з малим загоном від своїх, на нього напали Лешко і Конрад, і у сутичці князь загинув»⁷⁴. Дещо суперечливо подію трактує А. Вількевич-Вавжиньчикова, яка, з одного боку, традиційно для польських істориків пише про битву під Завихостом та перемогу Лешка, а, з іншого, відзначає, що «смерть, яка трапилася внаслідок легковажного відходу Романа без достатньої охорони від табору, змусила русь повернутися. Але військо розбите не було»⁷⁵.

Розгляд більш пізніх свідчень джерел про походи східноєвропейських володарів у Польщу у другій половині XIII–XIV ст. дозволяє пролити світло на причини появи Романа саме під Завихостом. А це, своєю чергою, дає можливість дещо по-іншому, ніж видається прихильникам думки про «легковажний відхід» Романа від війська, нападу поляків із засідки на невеликий загін князя, його полювання під час походу тощо, представити обставини останніх годин життя руського князя. Під 1245 р. у Галицько-Волинському літопису повідомляється, що під час походу до Польщі князь Василько Романович саме у районі Завихоста прагнув форсувати Віслу, проте через повінь не зумів реалізувати свій намір: «Не могоша во переехати си реки, понеже наводнилася бяше, возвратишася вземше полонү много»⁷⁶. Пізніше, у 1261 р., під Завихостом опинилося військо могутнього монгольського темника Бурундая, який «изнайдоша себе брод ү Висле, и поидоша на онү странү реки»⁷⁷. Узимку 1287 р. через льодостав переправу тут не зміг здійснити хан Телебуга: «И тако придоша ко Завихостү и придоша к реце ко Висле, река же стала вяшетъ и не могоша ее перейти, и поидоша во верх ен к Сүдомирү (Сандомиру – О.Г.), и переидоша бан рекү по ледү»⁷⁸.

У польській хроніці Янка з Чарнкова згадується про перехід восени 1376 р. через Віслу саме біля Завихоста литовських князів Кейстута і Любарта⁷⁹. Наявність бродів і мілин на Віслі біля Завихоста фіксує Я. Длугош, який, між іншим, зазначає, що в момент прибуття Романа Вісла біля Завихоста через посушливу погоду мала декілька зручних для переправи мілин: «Дійшли (руси – О.Г.) до ріки Вісли, переправилися через неї на плотах і човнах, а частково бродом – через літню посуху зменшилася кількість води, що призвело до ви-

никнення мілин – і розбили табір біля міста Завихост» («Ad fluvium quoque Vislam perveniens partim illum navibus et lembis, partim vadis in aliquot locis repertis, siccitate estatis aquis illius diminutis, superat et ad oppidum Zawichost stativa ponit»)⁸⁰. У коментарі до польськокомовного видання хроніки Яна Длугоша відзначається, що хроніст тут однозначно вдався до вигадки, оскільки немає підстав вважати, що князь Роман із військом форсував Віслу⁸¹.

Неодноразово в районі Завихоста через Віслу переправлялися війська і в більш пізні часи. Так, у вересні 1499 р. таку операцію здійснив зі своєю ордою перекопський хан Ахмат-Гірей⁸², а у квітні 1657 р. під час відомого рейду до Центральної Європи саме тут переправлявся український козацький корпус київського полковника Антона Ждановича⁸³.

Наведені ж вище фрагменти з різних джерел дають усі підстави вважати, що Роман Мстиславич міг загинути під час пошуку місця для зручної переправи через Віслу, коли він та його невеличкий загін несподівано наразилися на польське військо. Ця версія уточнює близьку до неї думку про загибель князя під час рекогносцирування місцевості⁸⁴.

Отже, нападом на Малу Польщу Роман Мстиславич прагнув, використовуючи суперечності між Пястами, посилити свій вплив у цій західнослов'янській країні. Цілком вірогідно, що галицько-волинський князь намагався приєднати до Волині частину польської території. Є підстави вважати, що у сусідній державі на його прихід чекало чимало прибічників, а саме група впливових малопольських вельмож. Ці симпатії, на думку про яких нас наводить Галицько-Волинський літопис, збереглися і після смерті галицького володаря. До них, зокрема, належав могутній малопольський воевода Пакослав Старий, який толерантно, а часто і дружньо ставився до нащадків Романа – Данила та Василька – у найбільш скрутні для них часи⁸⁵.

На окремий розгляд заслуговує тема про місце поховання князя Романа Мстиславича. Зазначимо, що вона стала предметом цікавої дискусії під час круглого столу науковців, який було проведено у Володимирі-Волинському в липні 2005 р. з нагоди відзначення 800-річчя смерті галицько-волинського князя Романа Мстиславича. Учасники обговорення зазначали, що, здавалося б, пряме й однозначне свідчення сучасного подіям Суздальського літопису («галичане взяша князя свого мертвѣ и несоша в Галичъ и положиша и в церкви святѣя Богородица») ⁸⁶, яке давало підстави багатьом науковцям довгий час робити нібито незаперечний висновок про місце поховання Романа ⁸⁷, не може розглядатися як незаперечне джерело, а сама ця проблема потребує всебічного розгляду з урахуванням політичних, ідеологічних та суто побутових обставин, які могли вплинути на вибір місця поховання князя.

Як відомо, у 1937 р. український археолог Я.Пастернак відкрив під спальною підлогою західного притвору Успенського собору в Галичі саркофаг з останками якогось чоловіка. Тоді ж учений зробив висновок про належність їх князю Ярославу Осмомислу⁸⁸. М.Котляр із цього приводу пише: «Давно знайдене археологом Я.Пастернаком князівське поховання в залишках Успенського собору стародавнього Галича й приписане ним і чи не всіма дослідниками пізніших часів князеві Ярославу Володимировичу (1152–1187 рр.) може належати Роману Мстиславичу»⁸⁹.

Здавалось, що, керуючись указівкою сучасного подіям Суздальського літопису, таке припущення може мати право на існування. Але щодо саркофагу, знайденого Я.Пастернаком, необхідно зазначити – безсумнівно, саме Ярослав Осмомисл, як засновник Успенського собору і довголітній володар Галицького князівства, скоріше за все і був похований у храмі. До цього слід додати результати антропологічних досліджень кістяка, знайденого у саркофазі, які провів С.Горбенко. Він довів, що останки належали людині, яка мала спадкову хворо-

бу Легга-Кальве-Пертеса, що не дозволяло людині вести активний, рухливий спосіб життя, їздити верхи та брати участь у військових виправах⁹⁰. Із Київського літопису відомо, що Ярослав був «славен полкы, где во бяшетъ емѹ обида, сам не ходяшетъ полкы своимн»⁹¹.

Отже, знайдені Я.Пастернаком останки людини не могли належати князеві Роману Мстиславичу, який вів активне, рухливе життя, брав участь у багатьох походах і битвах. Зазначене, на перший погляд, зовсім не виключає можливості того, що у стінах Успенського собору не було інших поховань. Проте самому припущенню про вірогідність погребіння князя Романа у цьому храмі суперечить той факт, що Успенський собор Галича, який мав відношення до князів династії Ростиславичів, у релігійно-ідеологічному плані навряд чи міг бути усипальницею представника іншої князівської династії.

Відтак варто розглянути інші можливі версії поховання князя Романа Мстиславича. Як уже йшлося вище, у п'ятій домініканській редакції «Каталогу краківських єпископів» під помилковою датою «10 календи червня» («decima Iunii») повідомляється про поховання Романа у Сандомирі. Видавець каталогу Й.Шиманський у примітках справедливо відзначав, що ця дата є опіскою, а правильною слід уважати «10 календи липня» («decima Iulii»), тобто 22 червня⁹².

Як відомо, польський середньовічний хроніст Ян Длугош записав у своєму творі, що спочатку тіло Романа було поховане у Сандомирі, потім галичани за тисячу фунтів срібла викупили прах свого володаря у поляків і перевезли його до Володимира⁹³. Такий перебіг подій є у чомусь більш реальним, ніж викладений у Суздальському літопису, оскільки перевезення тіла Романа Мстиславича після загибелі князя відразу ж у віддалений від Польщі Галич було зовсім непростою справою, тим більше в умовах літа.

Наприкінці 1930-х рр. український дослідник Т.Коструба висловився на користь свідчень Я.Длугоша про поховання Романа Мстиславича у стольному граді Волинської землі. На думку історика, князь мав бути похований серед родичів в Успенському соборі Володимира⁹⁴. Пізніше І.Крип'якевич на підставі відомостей того ж Я.Длугоша також писав, що Роман був похований у Володимирі⁹⁵. Останнім часом подібну думку висловили Л.Войтович, Б.Томенчук і Д.Домбровський⁹⁶. Два останні дослідники, на відміну від Т.Коструби, вважають, що Роман був похований не в Успенському соборі, а в невідомому зараз монастирі у Володимирі, де пізніше була похована його дружина і де у 1289 р. її внук Мстислав Данилович збудував на честь княгині каплицю⁹⁷. На користь припущення про поховання у Володимирі, здавалось, говорить цікава інформація хроніста XVI ст. М.Кромера, який не тільки повторює всю розповідь Я.Длугоша про те, що тіло Романа його наближені привезли з польського міста Сандомира до Володимира, а доповнює її твердженням, що польський князь Лешко дозволив, щоб його труна «у Володимирі на кладовищі разом зі своїми предками була похована» («ut Vuladimirae in sepulchro maiorum suorum sepelitur»)⁹⁸. Проте це доповнення у творі М.Кромера, як нам здається, зробив радше сам автор як логічне роз'яснення дії, тобто, воно не було наслідком використання якогось давнього протографа. Саме таким чином описував подію сучасник М.Кромера М.Бельський, який повідомляв, що спочатку тіло Романа поховали у Сандомирі, а згодом русини викупили його за тисячу марок. Проте, на відміну від Я.Длугоша та М.Кромера, він висловлює абсолютно легендарне твердження, що князя Романа Мстиславича «поховали серед своїх богатирів у Києві» («pochowali między bohateru swe w Kijowie»)⁹⁹.

Проте версії про поховання Романа Мстиславича у Володимирі суперечить те, що не Володимир, а Галич був столицею його держави – держави, яку він, без сумніву, хотів передати своїм синам. Родина Романовичів залишалася в Га-

личі до принаймні осені 1206 р., тому логічним було б поховання володаря його спадкоємцями саме в Галицькій землі. Отже, на наш погляд, набагато більш вірогідним є інше бачення питання про місце поховання Романа Мстиславича.

На високому березі Дністра в місці впадіння в нього річки Лімниці (7 км на північ від дитинця літописного Галича) стоїть церква св.Пантелеймона. У письмових джерелах цей храм уперше як костел св.Станіслава згадується з середини XIV ст. Із кінця XVI ст. він входив до комплексу монастиря католицького ордену францисканців. Протягом своєї історії святиня неодноразово перебудовувалася і реконструювалася. У XIX ст. церква постраждала від пожежі, а в 1915 р., під час Першої світової війни, – від артобстрілу. Першим на початку XX ст. її досліджував Й.Пеленський, який дійшов висновку, що храм збудовано близько 1200 р.¹⁰⁰

Оскільки у церкві збереглися графіті¹⁰¹, де вона згадується саме як «церква св.Пантелеймона» («ц[є]р[к]о[в] с[в]т[ог]о Пантелимон[а]»), учені дійшли висновку, що храм було збудовано з ініціативи галицько-волинського князя Романа Мстиславича й освячено на честь св.Пантелеймона, духовного патрона його діда – київського князя Ізяслава Мстиславича. Відомо, що дружина київського князя Володимира Всеволодовича Мономаха – Гіта підтримувала тісні контакти з кельнським монастирем св.Пантелеймона, у некролозі якого є запис про її смерть. Шанування в князівській родині Мономаховичів культу св.Пантелеймона пояснює, чому внук Володимира та Гіти – Ізяслав отримав при хрещенні ім'я Пантелеймон. Пізніше Ізяслав на честь духовного патрона заснував у Новгороді монастир св.Пантелеймона, а прибічник Ізяслава під час його князювання у Києві – Климент Смолятич був висвячений у митрополити Русі 27 липня 1147 р., тобто в день пам'яті св.Пантелеймона¹⁰².

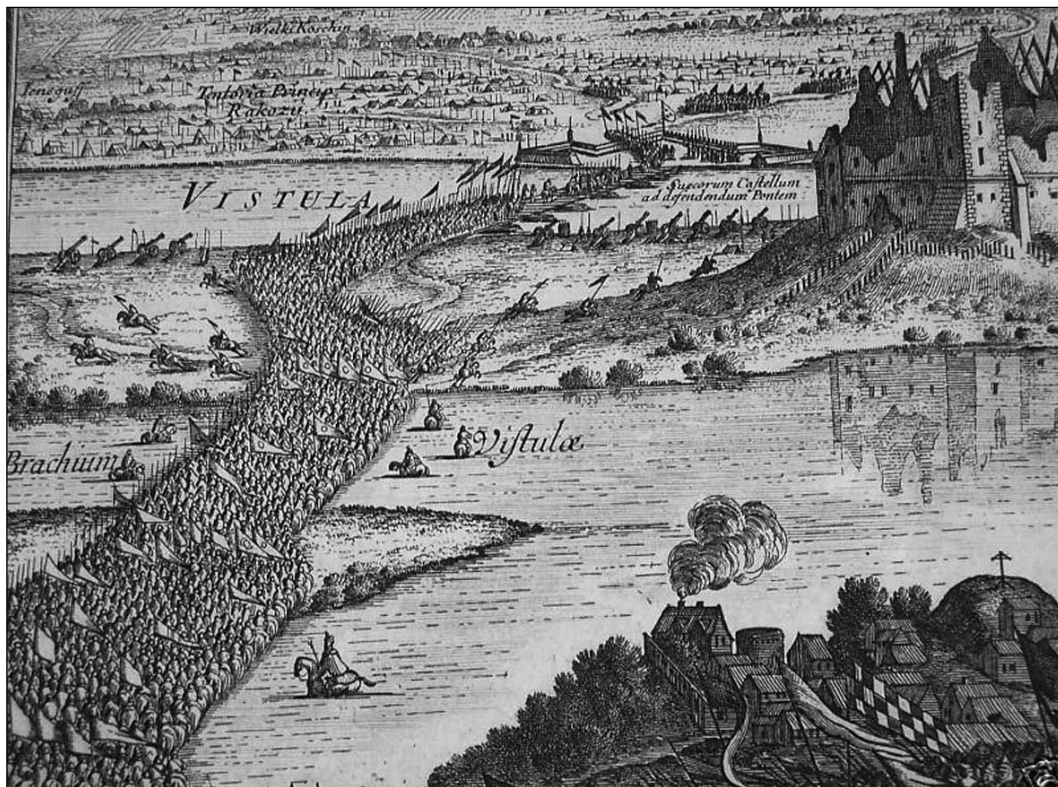
Важливими є записи в храмі – «въ кн[я]ж[є]ніє Мьстислава», – тобто галицького князя Мстислава Мстиславича Удатного, який правив Галицькою землею в 1219–1227 р.¹⁰³, та «сл҃си Коломана», тобто слуги Коломана, угорського короля Галичини, який сидів у Галичі в 1215–1219 рр.¹⁰⁴

Сучасні дослідження засвідчують, що біля церкви Пантелеймона (нині с.Шевченкове Галицького р-ну Івано-Франківської обл.) була побудована і резиденція Романа Мстиславича, коли він у 1199 р. став володарем Галицько-Волинського князівства¹⁰⁵. Під час археологічних розкопок неподалік від храму св.Пантелеймона, який зберігся до наших днів, були виявлені потужні оборонні споруди, що свідчить про існування тут уфортифікованого княжого двору. Знаменно, що біля храму було виявлене кладовище з багатьма похованнями, що також свідчить на користь існування тут князівської резиденції¹⁰⁶. Нещодавно між укріпленнями і храмом св.Пантелеймона дослідники віднайшли сліди фундаментів будівлі палацового типу¹⁰⁷. До речі, у середині XII ст. неподалік від цієї резиденції був княжий двір батька Ярослава Осмомисла, засновника об'єднаного Галицького князівства – Володимирка Володаревича¹⁰⁸.

На наш погляд, ураховуючи прагнення Романа Мстиславича передати Галицьку землю своїм нащадкам¹⁰⁹, а також беручи до уваги будівництво ним біля Галича князівської резиденції з родинним церковним храмом Романовичів вірогідно було б припустити, що тіло могутнього володаря Галицько-Волинської держави після загибелі було перенесене саме до його князівської резиденції біля Галича і поховане у храмі св.Пантелеймона. Суздальський хроніст, який писав про перевезення тіла Романа до Галича, міг не знати про конкретне місце поховання князя, а тому записав, що його було поховано у головному храмі Галицької землі – галицькому Успенському соборі. Цікавим є те, що дослідники висловлюють погляд про близькість архітектурного стилю церкви св.Пантелеймона до культових споруд Центральної Європи, і тут знову варто згадати про тісні зв'язки Романа з ченцями бенедиктинського монастиря св.Петра в Ерфурті.

Одразу ж після поховання Романа Мстиславича відбулася інтронізація його сина Данила на князівському столі в Галичі, а галичани склали присягу вірності юному князеві. Проте невдовзі родині Романа довелося вирішувати вкрай складні проблеми збереження й повернення спадщини загиблого володаря Галицько-Волинського князівства.

19 червня 1205 р. з життя пішла яскрава постать нашої історії, діяльність якої протягом багатьох років впливала не тільки на розвиток руських земель, а й інших країн і народів Східної та Центральної Європи. Проявом цього впливу стала велика увага до діяльності князя Романа не тільки з боку давньоруських, а й західноєвропейських та візантійських авторів¹¹⁰.

**Український козацький корпус кіївського полковника Антона Ждановича переправляється через Віслу в районі Завихоста (11 (21) квітня 1657 р.)
Мал. Еріка Йонсона Дальберґа (червень, 1657 р.)**

Церква св.Пантелеймона (бл.1200 р.; с.Шевченкове Залуквянської сільської ради Галицького р-ну Івано-Франківської обл.)

¹ Харди Ї. Наследници Кијева: Између краљевска круне и татарског јарма. Студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинска княжевина до 1264 година. – Нови Сад, 2002. – С.90–103; Прицак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім». – К., 2008. – С.150; Майоров А.В. Из истории внешней политики Галицко-Волынской Руси времён Романа Мстиславича // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. – Москва, 2008. – №4 (34). – С.78–96; Его же. Поход Романа Мстиславича 1205 года: в Саксонию или в Польшу? // Вопросы истории. – 2008. – №11. – С.36–48; Его же. Международное положение Галицко-Волынского княжества в начале XIII в. Роман Мстиславич и Штауфены // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. – Л., 2008. – С.120–127; Майоров О.В. Зовнішня політика Галицько-Волинської Русі часів Четвертого хрестового походу: стосунки з Німеччиною, Візантією та Польщею // Ruthenica. – К., 2008. – Вип.7. – С.105–129 та ін.

² Головка О.Б. Давньорусько-польські відносини на початку XIII ст. (про обставини загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича) // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. – К., 1991. – Вип.1. – С.7–10; Його ж. Роман Мстиславич та його доба: Нариси історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст. – К., 2001. – С.173–177; Його ж. Русь і руські князівства на сторінках польських наративних джерел // Terra Cossacorum: Студії з давньої і нової історії України: Нау-

ковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. – К., 2007. – С.374–376 та ін.

³ Kürbis V. Komentarz // Mistrza Wicentego Kronika Polska. – Kraków, 1974. – S.225; Щавелева Н.И. Польские средневековые латиноязычные источники. – Москва, 1990. – С.139, 151; Головка О.Б. Київська Русь на сторінках хроніки В.Кадлубека // Укр. іст. журн. – 1993. – №4-6. – С.36–37; Його ж. Русь і руські князівства на сторінках польських наративних джерел. – С.374–375.

⁴ Bielowski A. Komentarz // Monumenta Poloniae Historica (далі – МРН). – Lwów, 1872. – Т.2. – Р.800. Аналогічний погляд пізніше висловили: Kürbis V. Dziejopisarstwo XIII i XIV wieku. – Warszawa, 1959. – S.194; Щавелева Н.И. Польские латиноязычные средневековые источники. – С.151.

⁵ Rocznik kapitulny krakowski // МРН. – Т.2. – Р.800–801.

⁶ Rocznik franciszkański krakowski // МРН. – Т.3. – Lwów, 1878. – Р.46.

⁷ Chronica Poloniae Maiores, rec. et annot. V.Kürbis // МРН: Series nova. – Warszawa, 1970. – Т.VIII. – Р.79.

⁸ Rocznik krótki // МРН. – Т.2. – Р.800.

⁹ Rocznik krakowski // МРН – Т.2. – Р.836. Пор.: Rocznik kapitulny // МРН – Т.2. – Р.800–801; Rocznik świętokrzyski // МРН – Т.2. – Р.70. Аналогічна інформація збереглася: Catalogi Episcoporum Cracoviensium. Rec. et annot. J.Szymański // МРН: Series nova. – Warszawa, 1974. – Т.X, f.2. – Р.90.

¹⁰ Rocznik Traski // МРН – Т.2. – Р.836.

¹¹ Rocznik małopolski // МРН. – Т.3. – Р.162.

¹² Kalendarz krakowski // МРН. – Т.2. – Р.923.

¹³ Назаренко А.В. Западноевропейские источники // Древняя Русь в свете зарубежных источников. – Москва, 1999. – С.264.

¹⁴ Catalogi Episcoporum Cracoviensium. – Р.90.

¹⁵ Ibid. – Р.30 (pr.119).

¹⁶ Rocznik górnośląski // МРН. – Т.3. – Р.715; Rocznik kujawski // МРН. – Т.3. – Р.206.

¹⁷ Norbert M. Mieszko, syn Władysława Wygnańca, książę raciborski i pan Krakowa – dzielnicowy władca Polski. – Racibórz, 2006. – S.152.

¹⁸ Цит. за: Карамзин Н.М. История государства Российского. – Т.II-III. – Москва, 1991. – С.560.

¹⁹ Ім'я французького каноніка Альбрік (Albricus) в історичній літературі доволі часто подається як Альберік.

²⁰ Chronica Albrici monachi Trium fontium, a monacho Novi monasterii hoiensis interpolata. Ed. Paulus Scheffer-Boichorst // Monumenta Germaniae Historica, Scriptores (далі – MGH SS). – Hannoverae, 1874. – Т.23. – Р.885.

²¹ Ibid. – Р.921.

²² Ibid; Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji. – Poznań, 1983. – S.71,82.

²³ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Москва, 1926–1928. – Т.1: Лаврентьевская и Суздальская летопись по Академическому списку. Изд. 2-е. – Вып.1–3. – Стб.425.

²⁴ ПСРЛ. – Москва, 1908. – Т.2: Ипатьевская летопись. Изд. 2-е. – Стб.719.

²⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.3. – С.14.

²⁶ Rocznik kapitulny krakowski // МРН. – Т.2. – Р.800–801; Rocznik krótki // МРН. Т.2. – Р.800; Rocznik krakowski // МРН. – Т.2. – Р.836; Rocznik Traski // МРН. – Т.2. – Р.836; Kalendarz krakowski // МРН. – Т.2. – Р.923; Rocznik małopolski // МРН. – Т.3. – Р.162; Rocznik świętokrzyski nowy // МРН. – Т.3. – Р.59–118; Chronica Poloniae Maiores. – Р.79 et al.

²⁷ Długossii I. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – Varsavae, 1973. – L.5–6. – P.191–197; Długosza Jana Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1973. – Ks.5-6. – S.238–245.

²⁸ Semkowicz A. Krytyczny zbiór dziejów polskich Jana Długosza. – Kraków, 1887. – S.176.

²⁹ Długossii I. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – L.5-6. – P.199, 204, 226; Długosza Jana Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Ks.5-6. – S.247, 254,

281; про інформацію Яна Длугоша під 1205 р. див.: *Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji.* – S.31–36.

³⁰ *Strykowski M.* Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkich Rusi. – Warszawa, 1846. – Т.1. – S.214.

³¹ *Cromeri M.* De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. – Colonia Agrippinae, 1589. – P.125–126; *Bielski M.* Kronika Polska. – Warszawa, 1830. – S.71–74; Густынская летопись // ПСРЛ. – Санкт-Петербург, 1843. – Т.2. – С.326–329; *Софонович Ф.* Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992. – С.127.

³² *Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J.* Dzieje Polski średniowiecznej. – Kraków, 1926. – Т.1. – S.213 (автор – С.Захоровський); *Włodarski B.* Polityka ruska Leszka Białego. – Lwów, 1925. – S.19.

³³ *Татищев В.Н.* История Российская: В 7 т. – Москва; Ленинград, 1964. – Т.3. – С.174. Аналогічно в першій редакції праці: *Татищев В.Н.* История Российская: В 7 т. – Москва; Ленинград, 1964. – Т.4. – С.332.

³⁴ *Карамзин Н.М.* История государства Российского. – Т.ІІ–ІІІ. – С.415–416, 559–560.

³⁵ *Соловьёв С.М.* Сочинения. – Кн.1: История России с древнейших времён. – Т.1–2. – Москва, 1988. – С.562; *Кордуба М.* Історія Холмщини і Підляшшя. – Краків, 1941. – С.53.

³⁶ *Рыбаков Б.А.* Древняя Русь и русские княжества XII–XIII вв. – Москва, 1982. – С.493.

³⁷ *Гуржій І.О.* Об'єднувач галицько-волинських земель // Україна в Центрально-Східній Європі: з найдавніших часів до XVIII ст. – К., 2002. – Вип.2. – С.409–410 (стаття написана в 1940-х рр.).

³⁸ *Войтович Л.* Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина та Волинь у добу середньовіччя: До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Л., 2001. – С.27; *Його ж.* Князя доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С.488.

³⁹ *Engel J.* Geschichte von Halitsch und Vlodimir. – Wien, 1792. – S.512. Пор.: *Droba L.* Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami. – Kraków, 1881. – S.16.

⁴⁰ *Droba L.* Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami. – S.15–16; *Wilkievicz-Wawrzyńczyk A.* Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. // *Ateneum Wileńskie.* – Wilno, 1937. – Т.3. – S.20; *Stupecki L.P.* Bitwa pod Zawichostem, 19 czerwca 1205. – Sandomierz, 1999. – S.91–103 et al.

⁴¹ *Карамзин Н.М.* История государства Российского. – Т.ІІ–ІІІ. – С.415–416; *Феннел Дж.* Кризис средневековой Руси. 1200–1304. – Москва, 1989. – С.65–66.

⁴² *Gesta episcoporum Halberstadensium* // MGH SS. – Hannoverae, 1874. – Т.23. – P.116; *Winkelmann E.A.* Philipp von Schwaben und Otto IV von Braunschweig. – Bd.1. – Leipzig, 1873. – P.327 (Jahrbücher der Deutschen Geschichte).

⁴³ *Abracham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – Lwów, 1904. – Т.1. – S.98–99.

⁴⁴ *Томашівський С.* Українська історія. Старинні і середні віки. – Л., 1919. – С.88; *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* – Т.123/124. – Л., 1917. – С.10.

⁴⁵ *Gesta episcoporum Halberstadensium.* – P.116.

⁴⁶ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Л., 1905. – Т.3. – С.507; *Włodarski B.* Polityka ruska Leszka Białego. – Lwów, 1925. – S.23–24; *Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J.* Dzieje Polski średniowiecznej. – Т.1. – С.213 (автор розділу – С.Захоровський).

⁴⁷ *Korduba M.* Stosunki polsko-ukraińskie // *Sprawy Narodowe.* – R.7. – 1933. – S.755–759; *Дорошенко Д.* Нарис історії України. 2-ге вид. – Т.1. – Мюнхен, 1966. – С.84; *Wilkievicz-Wawrzyńczyk A.* Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – Wilno, 1937. – S.20.

⁴⁸ *Пауцто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. – Москва, 1950. – С.193; *Его же.* Внешняя политика Древней Руси. – Москва, 1968. – С.165–166, 221. Див. також: *Rhode G.* Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung. – Köln; Graz, 1955. – Bd.1. – S.102; *Чубатий М.* Історія християнства на Русі-Україні. – Т.1 (до р.1353). – Рим; Нью-Йорк, 1965. – С.553–556; *Свідерсь-*

кий Ю.Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. – К., 1983. – С.78; Гумилёв Л.Н. Древняя Русь и Великая степь. – Москва, 1989. – С.493; Феннел Дж. Кризис средневековой Руси. 1200–1304. – С.65; Котляр М.Ф. Дипломатія Південно-Західної Русі. – К., 2001. – С.103; Прицак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім». – С.150 та ін.

⁴⁹ Щавелева Н.И. Древнерусские известия Великопольской хроники // Летописи и хроники. 1976 г. – Москва, 1976. – С.61–62; Её же. Польские латиноязычные средневековые источники. – С.151–152.

⁵⁰ Назаренко А.В. Русско-немецкие связи домонгольского времени (IX – середина XIII вв.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований // Славяно-германские исследования. – Т.1-2. – Москва, 2000. – С.25.

⁵¹ Харди Ё. Наследники Києва: Између краљевска круне и татарског јарма. – С.91–95.

⁵² Майоров А.В. Из истории внешней политики Галицко-Волынской Руси времён Романа Мстиславича. – С.78–96; Его же. Поход Романа Мстиславича 1205 года: в Саксонию или в Польшу? – С.36–48; Майоров О.В. Зовнішня політика Галицько-Волинської Русі часів Четвертого хрестового походу: стосунки з Німеччиною, Візантією та Польщею. – С.105–129.

⁵³ Маються на увазі перш за все посольство князя Романа у Царгород 1200 р., два походи Романа Мстиславича проти половців 1202 та 1204 рр., руська допомога болгарам у відстоюванні незалежності Болгарської держави.

⁵⁴ Нагірний В. До питання про напрям і характер походу галицько-волинського князя Романа Мстиславича в 1205 р. // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави. – Івано-Франківськ; Галич, 2005. – С.98–99.

⁵⁵ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.3. – С.53; Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Вид. 2-ге. – Л., 1999. – С.127–129.

⁵⁶ Chronica Albrici monachi Trium fontium. – P.885.

⁵⁷ Ibid. – P.842. Про поширені у Західній Європі XII–XIII ст. уявлення щодо «держави пресвітера Іоанна» див.: Райт Дж.К. Географические представления в эпоху крестовых походов: исследование средневековой науки и традиции в Западной Европе. – Москва, 1988. – С.235–242.

⁵⁸ Пишик В. Про похід Романа Мстиславича на Польщу 1205 р. // Галицько-Волинська держава: виникнення, історія, культура, традиції. – Л., 1993. – С.97–98.

⁵⁹ Пишик В. Трагедія під Завихостом 1205 року // Республіканець. – 1993. – №3. – С.22–28.

⁶⁰ Нагірний В. До питання про напрям і характер походу галицько-волинського князя Романа Мстиславича в 1205 р. – С.98–99.

⁶¹ Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005. – S.65–66.

⁶² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.719.

⁶³ Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami. – S.16; Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego. – Lwów, 1925. – S.27; Bieniak J. Roman // Słownik starożytności słowiańskich. – Warszawa, 1970. – Т.4. – S.535 та ін.

⁶⁴ Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – С.86; Прицак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім». – С.150.

⁶⁵ Balzer O. Walka o tron krakowski w latach 1202 i 1210–1211 // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny. – Seria 2, t.5 (30). – 1894. – S.296–331.

⁶⁶ Labuda G. Dwa zamachy stanu w Polsce (1177–1179, 1202–1206) // Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. – 1971. – Т.82. – S.103–104; Historia dyplomacji polskiej. – Warszawa, 1982. – Т.1. – S.144–145 (автор – Г.Лябуда); Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji. – S.37–41.

⁶⁷ Dąbrowski D. Rodowód książąt halicko-wołyńskich. – Poznań, Wrocław, 2002. – S.27–28.

⁶⁸ Historia dyplomacji polskiej. – Т.1. – Warszawa, 1982. – S.151 (автор – Г.Лябуда).

⁶⁹ Włodarski B. Polska i Ruś: 1194–1340. – Warszawa, 1966. – S.25.

⁷⁰ Войтович Л.В., Целуйко О.П. Правлячі династії Європи. – Біла Церква, 2008. – С.15.

⁷¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.3. – С.507; Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – S.20.

⁷² ПСРЛ. – Т.1. – Стб.425.

⁷³ О.Майоров у своїй статті про зовнішню політику Галицько-Волинського князівства на початку XIII ст. пише: «Деякі історики свідомо відхиляють можливість саксонського походу Романа, віддаючи перевагу повідомленням польських джерел (у тому числі і пізніших) при вивченні подій у 1205 р.» (див.: Майоров А.В. Из истории внешней политики Галицко-Волинской Руси времён Романа Мстиславича. – С.83; див. також: *Его же*. Поход Романа Мстиславича 1205 года: в Саксонию или в Польшу? – С.39; Майоров О. Зовнішня політика Галицько-Волинської Русі часів Четвертого хрестового походу: стосунки з Німеччиною, Візантією та Польщею. – С.114), але посилається при цьому лише на праці автора цих рядків. Необхідно зазначити, що уважне ознайомлення з ними мало б усе ж перекопати О.Майорова, що головну увагу в наших працях приділено інформації не тільки польських, а, перш за все, давньоруських джерел.

⁷⁴ Włodarski B. Polska i Rus': 1194–1340. – S.25. Такі ж погляди поділяє: Bieniak J. Roman. – S.525–526.

⁷⁵ Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – S.20–21.

⁷⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.855.

⁷⁷ Там же. – Стб.893.

⁷⁸ Там же. – Стб.903.

⁷⁹ Joannis de Czarnkow. Chronicon Polonorum // МРН. – Т.2. – Р.674–675. Про історичні обставини походу литовських князів Любарта та Кейстута в 1376 р. див.: Греков И.В. Восточная Европа и упадок Золотой Орды. – Москва, 1975. – С.71.

⁸⁰ Długossii I. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – Varsavae, 1973. – Л.5–6. – Р.194. Пор.: Szambelan Z. Najazdy ruskie na ziemie Sandomierskie w XIII w. // Acta universitatis Lodziensis. – Łódź, 1989. – Т.36. – С.13.

⁸¹ Długosza Jana Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa, 1973. – Кс.5-6. – С.242.

⁸² Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Упор. та перекл. Ю.Мицика. – К., 2007. – С.352.

⁸³ Гурбик А. Українсько-російські військово-політичні відносини в період Раднотської системи (1656–1657 рр.) // «Истину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – К., 2006. – Т.2: Наукові студії. – С.218.

⁸⁴ Андрияшев А. Очерк истории Волинской земли до XIV столетия. – К., 1887. – С.154; Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – К., 1988. – С.88; Гуржій І. Об'єднувач галицько-волинських земель. – С.410.

⁸⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.731. Про Пакослава див.: Bieniak J. Pakosław Stary // Polski słownik biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Rzeszów; Gdańsk, 1980. – Т.25. – С.38–42.

⁸⁶ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.425.

⁸⁷ Grala H. Drugie małżeństwo Romana Mściślawowicza // Slavia Orientalis. – Rocz. XXXI. – №3-4. – Warszawa, 1982. – S.116; Котляр М.Ф. Коментар до літопису // Галицько-Волинський літопис / Під ред. М.Ф.Котляра. – К., 2002. – С.162.

⁸⁸ Пастернак Я. Старий Галич. – Л.; Краків, 1944. – С.132–144. Про Я.Пастернака див.: Коваль І.М., Миронюк І.Ф. Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей України. – Івано-Франківськ, 2006. – С.72–73.

⁸⁹ Котляр М.Ф. Данило Галицький: Біографічний нарис. – К., 2002. – С.54.

⁹⁰ Горбенко С.О. Ярослав Осмомисл: Реконструкція антропологічна і історична. – Л., Вінники, 1996. – С.130–132.

⁹¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.656.

⁹² Catalogi Episcoporum Cracoviensium, rec. et annot. J.Szymański. – S.90.

⁹³ Długosza Jana Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Warszawa, 1973. – Т.5-6. – С.242.

⁹⁴ Коструба Т. Де поховано кн. Романа Мстиславича? // Літопис Червоної Калини. – 1938. – С.11–12. Інформацію про цю працю наводимо за кн.: Dąbrowski D. Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). – Kraków, 2008. – С.261.

⁹⁵ Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – С.113.

⁹⁶ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – С.488; Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення, християнізація. – Івано-Франківськ, 2006. – С.46; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań; Wrocław, 2002. – С.28; *Idem*. Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). – S.260–261.

⁹⁷ Dąbrowski D. Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). – S.261.

⁹⁸ Cromeri M. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. – P.126.

⁹⁹ Bielski M. Kronika Polska. – Warszawa, 1830. – S.74.

¹⁰⁰ Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej, na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych. – Kraków, 1914. – S.32; Pannoport П.А. Русская архитектура X–XIII вв. – Ленинград, 1982. – С.109–110. Про життя та діяльність Йозефа Пеленського див.: Лукомський Ю., Романюк Т. Сторінки життя і діяльності Йосипа Пеленського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Праці археологічної комісії. – Т.244 (CCXLIV). – Л., 2002. – С.312–319.

¹⁰¹ Вуйцик В. Графіті XII–XV століть церкви Святого Пантелеймона в Галичі // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Праці комісії допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін. – Т.231 (CCXXXI). – Л., 1996. – С.189–194.

¹⁰² Назаренко А.В. Западноевропейские источники. – С.262, 370–371.

¹⁰³ Вуйцик В. Графіті XII–XV століть церкви Святого Пантелеймона в Галичі. – С.190; Pannoport П.А. Русская архитектура X–XIII вв. – Ленинград, 1982. – С.109–110. Про правління князя Мстислава Мстиславича Удатного в Галичі див.: Головка О.Б. Галицький період діяльності князя Мстислава Мстиславича Удатного // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2007. – Вип.7. – С.71–93.

¹⁰⁴ Вуйцик В. Графіті XII–XV століть церкви Святого Пантелеймона в Галичі. – С.194.

¹⁰⁵ Баран В.Д. Княжий Галич в історії України // Укр. іст. журн. – 2001. – №4. – С.70–71; Томенчук Б., Баран В. Археологія дерев'яних палацових комплексів княжого Галича // Вісник Інституту археології. – 2007. – Вип.2. – С.39–40.

¹⁰⁶ Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення, християнізація. – Івано-Франківськ, 2006. – С.44–46.

¹⁰⁷ Томенчук Б., Мельничук О. Результати археологічних досліджень давнього Галича у 2003–2007 роках // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Мат-ли Міжнар. наук. конфер. Галич, 10–11 жовтня 2008 р. – Галич, 2008. – С.52–53.

¹⁰⁸ Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej. – S.109; Баран В.Д. Княжий Галич в історії України. – С.69. Про галицького князя Володимирка Володаревича див.: Головка О.Б. Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єднаного Галицького князівства // Confraternitas: Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаевича (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.15). – Л., 2006–2007. – С.90–97.

¹⁰⁹ Головка О.Б. Роман Мстиславич та його доба. – С.166–171.

¹¹⁰ Про місце образу князя Романа Мстиславича в ідеологічному житті Русі див.: Котляр М.Ф. Роман і Романовичі в історії та поезії // Укр. іст. журн. – 2001. – №4. – С.57–67; Плахонин А. Историческая память и почитание предка княжеской династии Волынской и Галицкой земель XIII в. // «А се его серебро»: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. – К., 2002. – С.157–160; Головка О.Б. Парадигма Романа в ідеологічному житті Волині та Галичини XIII ст. // Княжа доба: Історія і культура. – Вип.1. – Л., 2007. – С.59–66 та ін.

The article examines the sources and analyzes the literature from the history of Roman Mstyslavych's last campaign in June of 1205 to the Polish city of Zawichost. The author doubts the popular historiographic version that Halych-Volyn' duke then planned to go to Saxony and thinks that Roman Mstyslavych entered the conflict between two Polish dukes, Władysław Laskonogi and Leszek Biały. The article proves that Roman Mstyslavych could have died during a search for Vistula River crossing, when he and his small detachment suddenly met the Polish army. The author

provides arguments as for a possible place of burial of Halych-Volyn' lord on the territory of the duke residence in St.Panteleimon family church near Halych.

В.М.Горобець*

**«ЦЕ ВІКОПОМНЕ СКЛЕЮВАННЯ ЗНОВУ В ОДНЕ ...».
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ СТИМУЛИ ТА СОЦІОПОЛІТИЧНІ АВАНСИ
ДЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ГАДЯЦЬКОЇ УНІЇ 1658 Р.**

Статтю присвячено дослідженню внутрі- і зовнішньополітичних чинників активізації політичного діалогу керівництва Гетьманату та Речі Посполитої, що увінчався укладенням Гадяцької угоди 1658 р. З'ясовуються межі компромісу, на який були згодні обидві сторони при досягненні порозуміння, покликаного розв'язати тривалий конфлікт українського козацтва з владою Польсько-Литовської держави.

Гадяцька угода Війська Запорозького з Річчю Посполитою 1658 р. мала всі шанси стати ключовим моментом в історії Центрально-Східної Європи ранньомодерної доби. Адже угода являла собою не лише втілення найбільш далекосяжних за всю історію розвитку взаємин українського козацтва з владою Речі Посполитої поступок українській стороні з боку офіційної Варшави, а й творила якісно нову модель цих взаємин. Так само, вона не лише припиняла десятилітню війну між Україною та Польщею, а й формувала принципово інший розклад сил і структуру міжнародних відносин Центрально-Східної Європи. І навіть попри те, що угоді так і не судилося започаткувати реальну політичну унію України і Польщі, сформульовані в Гадячі восени 1658 р. ідеї щодо трансформації Речі Посполитої у триєдину федерацію рівноправних політичних народів, як того бажали її творці, демонстрували невичерпність потенціалу політичного розв'язання надскладного соціального, політичного й етноконфесійного конфлікту, що так довго не надавався до вирішення. Крім того, угода демонструвала небачену з часів екзекуційного руху першої половини XVI ст. ідеологію Люблінської унії 1569 р. широту політичного мислення, а також політичну зрілість як частини річпосполитської, так і козацької еліти до поступок і компромісів, що було вкрай важливою передумовою будь-якої трансформації відкритого збройного протистояння в процес переговорів та узгоджень. А відтак цілком заслужено є визначною пам'яткою політичної думки і практики ранньомодерної Європи.

Зважаючи на важливість проблеми, природно, вона здавна привертала увагу дослідників, результати наукових напрацювань яких є досить значимими¹. Автор даної праці ставить собі за мету розглянути проблему генези, розвитку та занепаду концепції нової річпосполитської унії у контексті розвитку міжнародних і внутрішньополітичних процесів.

**Зовнішньополітичні виклики як каталізатор українсько-польського
унійного процесу**

Характерною особливістю політичного розвитку Центрально-Східної Європи раннього нового часу була наявність тут, на відміну від західноєвропейського регіону, великих держав – Речі Посполитої, Російського царства, Габсбурзького

---

* Горобець Віктор Миколайович – д-р іст. наук, професор, завідувач центру досліджень проблем соціальної історії Інституту історії України НАНУ.